

**Fâtımîler'in Ebû Hanîfe'si: Kâdî Nu'mân b. Muhammed
(ö. 363/974)**

Abû Hanîfa of the Fâtimids: Qâdî Nu'mân b. Muhammad
(d. 363/974)

Furkan ERBAŞ*

Öz

Şii-İsmâîlî mezhebine mensup Fâtımîler, İslâm dünyasında mezheplerinin yayılması adına İsmâîlî doktrinini oluşturmak, sistemleştirmek ve çeşitlendirmek adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu anlamda önceden Mâlikî mezhebi mensubu iken daha sonra İsmâîlî olan Ebû Hanîfe Kâdî Nu'mân b. Muhammed Fâtımîler adına büyük yararlıklar göstermiştir. İlmî kişiliğinin yanında revizyonist kişiliğiyle de dikkatleri çeken Nu'mân devlet hizmetine alınması ve özellikle Kâdılkudât ve Dâidduâtlık makamına getirilmesinin ardından halifelerin onayıyla mezhebin ana eserlerini vücuda getirmiştir. Akaid ve fıkıh alanları başta olmak üzere pek çok alanda eser telif eden Nu'mân, İsmâîlî doktrininin kurucularından en önemlisi olarak kabul edilmiştir. Bu araştırma Nu'mân b. Muhammed'in Fâtımî Devleti ve İsmâîlî mezhebi tarihi açısından

Abstract

The Fâtimids, who belonged to the Shi'ite-Ismâ'îlite sect, carried out activities to create, systematise and diversify the Ismâ'îlite doctrine in order to spread their sect in the Islamic world. In this sense, Abû Hanîfa Qâdî Nu'mân b. Muhammad, who was a member of the Mâlikî sect and later became an Ismâ'îlî, made great contributions on behalf of the Fâtimids. Nu'mân, who attracted attention with his revisionist personality as well as his scholarly personality, produced the main works of the sect with the approval of the caliphs after he was recruited to the state service and especially after he was appointed to the position of Qâdılkudât and Dâidduât. Nu'mân, who authored works in many fields, especially in the fields of aqidah and fiqh, is considered to be the most important of the founders of the Ismâ'îlî doctrine. This study aims to reveal the importance of Nu'mân b. Muhammad in the history

* Dr. Arş. Gör., İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, İğdır, Türkiye / furkanerbas@igdir.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0002-2021-6445>

önemini ortaya koymaya yönelik olarak ele alınmıştır. Araştırmada İsmâîlî tarihine mâl olmuş önde gelen bir şahsiyet hakkında değerlendirmelerde bulunan Şii ve Sünnî tüm kaynaklar objektif bir şekilde ele alınarak tespitlerde bulunulmuştur. Bu anlamda tarihî verilerden hareketle Nu'mân b. Muhammed'in İsmâîlî tarihinde eşsiz bir yere sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mağrib, İsmâîlîlik, Fâtımîler, Ebû Hanife Nu'mân.

of the Fatimid State and the Ismâ'îli sect. In this study, all Shi'ite and Sunnite sources that evaluated a prominent figure in the history of Ismâ'îli history were objectively analysed and determinations were made. In this sense, based on historical data, it has been determined that Nu'mân b. Muhammad has a unique place in Ismâ'îli history.

Keywords: Islamic History, Maghrib, Ismâ'ilism, Fâtimids, Abû Hanîfa Nu'mân.

Giriş

Şii-İsmâîlî mezhebine mensup Fâtımî Devleti, İfrîkiye'de 297 (909) yılında hareketin ilk zâhir imamı Halife Ubeydullâh el-Mehdî (297-322/909-934) tarafından kurulmuştur. Yayılmacı anlayışla hareket eden devlet yaklaşık altmış yıllık süre zarfında Mağrib, Sicilya, Mısır, Suriye ve Hicaz topraklarını ele geçirerek büyük bir güce ulaşmıştır. Hânedanlık siyasî ve askerî açıdan genişlemeye önem verdiği gibi İsmâîlî doktrinini teşkil ettiği davet ve propaganda yönüyle de yayılma amacı içerisinde olmuştur. Bu bağlamda İfrîkiye'de doktrin oluşturulması ve zenginleştirilmesi için büyük çaba harcanmıştır. Halife Mehdi döneminde devlet hizmetine alınan Ebû Hanife Kâdî Nu'mân b. Muhammed, Halife Mansûr-Billâh döneminde kâdilkudâtlık¹ ve dâidduâtlık² makamına getirilmiştir. Halife Mu'izz-Lidînillâh döneminde ise neredeyse bütün mesaisini İsmâîlî doktrinini sistemleştirmeye teksif etmiştir. Mağrib'de ve Mısır'da Halife Mu'izz'in de onayıyla kaleme aldığı pek çok eser daha sonra mezhebin doktrinel anlamda çekirdeğini oluşturmuştur. Üretkenliğiyle bilinen Kâdî Nu'mân, İsmâîlî/Fâtımî tarihinde ele aldığı eserler ve gerçekleştirdiği faaliyetlerle dikkat çeken birisi olmuştur. Son dönemde ülkemizde İsmâîlîlik ve Fâtımîler hakkında yapılan çalışmalar artış göstermiştir. İsmâîlîlik tarihinde önemli bir yere sahip olan Nu'mân'ın hayatı hakkında yapılan bu çalışma da alana katkı sunmayı amaçlamaktadır. İki bölümden oluşan çalışmada birinci bö-

¹ İslâm devletlerinde yargı organının başındaki görevliye verilen unvandır. Ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77-82.

² Özellikle Şii fırkalara mensup devletlerde mezhebi yayma noktasında en yetkili kişiye verilen unvandır (başdâî). Detaylı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Dâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/420.

lüm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed'in hayatına hasredilmiştir. Bu bölümde Nu'mân'ın hayatı hakkında bilgi veren tüm eserler detaylı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde ise Nu'mân'ın fıkıh, akaid, münazara/cedel, te'vil ve siyer/tarihe dair yazmış olduğu eserler incelenmiş, bunlar hakkında bilgi aktarılmıştır.

1. Hayatı

Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte³ 3/9. yüzyıl'ın sonlarında doğduğu tahmin edilen Nu'mân, Mâlikîler'in yoğunlukta yaşadığı İfrîkiye'nin merkezi Kayrevan'da dünyaya gelmiştir. Tam adı Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr b. Ahmed b. Hayyûn et-Temîmî olan Nu'mân'ın künyesi Ebû Hanîfe'dir.⁴ Onun Ebû Hanîfe künyesini neden ve nasıl aldığı hususunda kaynaklar sessizdir. Ayrıca Hanîfe adında bir kızının olduğu da bilinmemektedir. Babası Ebû Abdullâh Muhammed yüz dört yaşında vefat etmiş Mâlikî mezhebinin önde gelen fakihlerindendi.⁵ Nu'mân'ın ilk dönem hayatı hakkında fazla bir malumat bulunmamasına karşın,⁶ kaynaklarda İsmâilî mezhebine geçmeden önce mensup olduğu mezhep hakkında farklı bilgiler aktarılmaktadır. İbn Hallikân (öl. 681/1282) ve İbn Hacer (öl. 852/1449) onun önce Mâlikî mezhebine mensupken daha sonra Şîa'nın İmâmiyye fırkasına intisap ettiğini aktarmaktadırlar.⁷ Onların

³ Louis Massignon, Kâdi Nu'mân'ın 259 yılında doğmuş olabileceğini ileri sürüyorsa da kaynaklarda bu veriyi teyit edecek herhangi bir bilgiye rastlamış değiliz. bk. Louis Massignon, "Esquisse d'une Bibliographie Qarmate", ed. T. W. Arnold - Reynold A. Nicholson, *Acabnâme, A Volume of Oriental Studies presented to Edward G. Browne on his 60th Birthday*, (1922), 332; Asaf A. A. Fyze, "Qadi an-Nu'man the Fatimid Jurist and Author", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1934), 6-7. Araştırmacı Fyze, Nu'mân'ın 293'lerde doğmuş olabileceğini ifade etmektedir. bk. Asaf A. A. Fyze, "Qadi an-Nu'man the Fatimid Jurist and Author", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1934), 6-7.

⁴ Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdir, 1977), 5/415.

⁵ İsmâilî araştırmacılarından birisi olan Farhad Daftary, Nu'mân'ın babasının 311 (923) yılından önceki bir zaman diliminde İsmâilî mezhebine geçtiğini ifade ediyorsa da biz kaynaklarda böyle bir bilgiyi teyid eden malumata rastlamadık. bk. Farhad Daftary, *The İsmâ'îlîs Their History and Doctrines* (New York: Cambridge University Press, 2007), 168.

⁶ Kâdi Nu'mân'ın hayatının ilk dönemlerine dair kaynaklarda fazla malumat yer almaması hususunda bazı değerlendirmeler için bk. Ahmet Ekinci, *Kâdi Nu'mân ve İsmâilî Fıkıhının Teşekkülü* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 20-21.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/415; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalâni, *Lisânü'l-mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbaatü'l-İslâmiyye, 2002), 8/286.

bu ifadesini göz önünde bulunduran bazı muahhar dönem İranlı müellifler de Nu'mân'ın İmâmiyye'ye mensup olduğunu ifade etmişlerdir.⁸ Ancak kendi döneminde Nu'mân'ın İmâmiyye'ye mensup olduğunu öne süren hiçbir İmâmî kaynak bilinmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki durum daha sonra ilginç bir şekilde değişime yüz tutmuş ve sonraki dönem İmâmî müellifler Nu'mân'ın kesin bir şekilde İmâmiyye'ye mensup olduğunu ifade etmişlerdir.⁹ Kanaatimizce Sünnî müelliflerden İbn Hallikân ve İbn Hacer'in İmâmiyye ile kastettikleri aslında İsmâililik'tir. Ancak İsmâiliyye'yi ortak İmâmiyye terimi altında birleştirmeleri ya da itikad bakımından İmâmiyye ile İsmâiliyye'yi özdeşleştirmelerinden ötürü bu ifadeye yer vermişlerdir. Şii mezheplerin aynı kategori altında değerlendirilmesi diğer Sünnî müelliflerin eserlerinde de göze çarpan bir durumdur.¹⁰ Öte yandan İbn Hacer'in aynı eseri *Lisânü'l-Mizân*'da Nu'mân'ın İsmâiliyye'ye yardım ettiğini söylemesi,¹¹ diğer eseri *Refu'l-İsr*'da Nu'mân'ı İsmâilî olarak ifade etmesi,¹² İmâmiyye ile İsmâiliyye'nin kastedildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Sünnî bilginlerden Zehebî de Nu'mân'ın önceden Mâlikî iken daha sonra İsmâililik ile özdeşleştirilen Bâtıniyye'ye¹³ intisap ettiğini aktarmaktadır.¹⁴

Tespitlerimize göre sadece İbn Tağrıberdî (öl. 874/1470) Nu'mân'ın Hanefî mezhebine mensupken daha sonra İsmâilî mezhebine geçtiğini nakletmektedir.¹⁵ Bu dönemde Kayrevan'da Mâlikî fa-

⁸ Kâdî Nûrullâh Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, nşr. Seyyid Ahmed (Tahran: Kitâbu Furûşî İslâmiyye, 1375), 538-539; Şeyh Abbâs Kummî, *Fevâidü'r-ravziyye fî ahvâli ulemâi mezhebi'l-Ca'feriyye*, thk. Nâsır Bâkırî Bîdhindî (Kum: Müessesetü Büstân, 1385), 462.

⁹ Ismail K. Poonawala, "A Reconsideration of al-Qađî al-Nu'mân's 'Madhhab'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 37/3 (1974), 573.

¹⁰ 'Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü Ahd, 1964), 21, 23.

¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mizân*, 8/286.

¹² Ahmed b. 'Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Refu'l-isr an kudâti Mısr*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 445.

¹³ Bâtıniyye hakkında geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Bâtıniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/190-194.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. İbrâhim ez-Zîbek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 16/150.

¹⁵ Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 4/111; Richard Gottheil, "A Distinguished Family of Fatimide Cadis (al-Nu'mân) in the Tenth Century", *Journal of the American Oriental Society* 27 (1906), 227 (dn. 3).

kihler kadar kalabalık olmasa da Hanefî fakihlerin de yaşadığını kaynaklar aktarmaktadır.¹⁶ Ancak Nu'mân'ın kendi eserlerinde veya muasır kaynaklarda Hanefî olduğuna dair hiçbir emare bulunmamaktadır. Onun verdiği bu bilgi kuvvetle muhtemel Nu'mân'ın Ebû Hanîfe künyesini taşımasından ve az da olsa Kayrevan'da Hanefî fakihî bulunmasından mütevellittir. Kanaatimizce Nu'mân Kayrevan'da bulunan birçok âlimin ve babasının da mensup olduğu Mâlikî mezhebine mensuptu. Ancak kısa süre sonra Ubeydullâh el-Mehdî döneminde Fâtîmîler bölgeyi ele geçirince çok geçmeden İsmâiliyye mezhebine intisap etmiştir.

Nu'mân kendi yazmış olduğu *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât* adlı eserde Fâtîmî halifesi Mehdi'nin ölümünden yaklaşık olarak 9 yıl önce devlet hizmetine girdiğini açıklamaktadır.¹⁷ Buna göre Nu'mân, 322 (934) öldüğünü bildiğimiz Mehdi'nin hizmetine 312-313/924/925 yıllarında girmiş olmalıdır. Nu'mân'ın 290 yıllarının başında doğmuş olduğunu varsayarsak Fâtîmî devleti hizmetine intisap ettiğinde yirmili yaşlarında olması mümkün görünmektedir. Hizmete alınmasıyla birlikte başşehir Mehdiye'de saray kütüphanesinde kitap toplamak, kopyalamak vb. görevlerin yanı sıra sâhibü'l-haber (Mehdiye'de yaşanan olayları halifeye günlük olarak aktarma) görevini de deruhte eden Nu'mân, bu görevlerini Kâim-Biemrillâh (322-334/934-946) döneminde de sürdürmüştür.¹⁸ Nu'mân, üçüncü Hâlife Mansûr-Billâh (334-341/946-953) döneminde önce Trablus'a kadı olarak atanmış,¹⁹ ardından 340 (951) tarihinde Mansûriye'ye çağrılarak kâdilkudât ve dâidduâtlık makamına getirilmiştir.²⁰ Fâtîmîler'de devletin kurulmasından sonra ilk defa bu makâmı işgal eden kimse olarak dikkat çeken Nu'mân'a Halife Mansûr bizzat sarayının hemen yanı başında

¹⁶ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî marifeti'l-ekâlîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1991), 225; Ekinci, *Kâdî Nu'mân*, 33.

¹⁷ Nu'mân, 9 yıl, birkaç ay ve birkaç gün şeklinde ifade etmektedir. bk. Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *el-Mecâlis ve'l-müsâyerât*, thk. Habîb el-Fakî ve dğr. (Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996), 79.

¹⁸ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 79-81. Ayrıntılı bilgi için bk. Ekinci, *Kâdî Nu'mân*, 41-52.

¹⁹ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 51 İmâdüddîn Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib el-kısmü'l-hâs min kitâbi 'uyûni'l-ahbâr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 490.

²⁰ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 51, 57, 348; Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtîmiyyîn*, 490.

oturması için yer tahsis etmiştir.²¹ Nu'mân, Mansûr döneminde halifenin çeşitli övgü ve lütfuna mazhar olmuş, onun sırdaşı ve yakın adamı olmuştur.²²

Nu'mân, Mansûr döneminde elde ettiği bu konumu dördüncü Fâtımî Halifesi Mu'izz-Lidinillâh (341-365/953-975) döneminde de sürdürmüştür. Başşehir Mansûriye'de bizzat birçok dava ile ilgilenmesinin yanında mescitlerde İsmâîlî doktrinini halka anlatmakla meşgul olmuştur. Mansûriye'de her Cuma günü ikindi namazına kadar kalabalıklara İsmâîlî akide ve fıkıh dersleri veren Nu'mân,²³ mezhebin bölgede taraftar kazanmasına etki etmiştir. Nu'mân aynı zamanda dâidduâtlık makamı gereği İsmâîlî mezhebini başta Mağrib bölgesi olmak üzere birçok doğu bölgesinde yaymaya çalışan dâilerin eğitilmesi, yetiştirilmesi, örgütlenmesi, sevk ve idare edilmesiyle de meşgul olmuştur.²⁴ Halife Mu'izz'in talimatıyla mesaisini İsmâîlî doktrinini sistemleştirmek ve yerleşik hale getirmek için harcayan Nu'mân, bu süre zarfında mezhebin ana kaynaklarını teşkil eden birçok akide ve fıkıh eseri yazma fırsatı bulmuştur.

358 (969) yılında Mısır Fâtımîler tarafından ele geçirilmesinin ardından Halife Mu'izz 362 (973) yılında başşehri yeni kurmuş olduğu Kahire'ye taşınca en yakın adamlarından olan Nu'mân'ı da beraberinde götürmüştür.²⁵ Nu'mân Kahire'ye gelmesinin ardından burada aralarında Sünnîler'in de bulunduğu kadıların verdiği kararların denetimi ile ilgilenmiştir.²⁶ Sünnî kadılarından bir tanesi olan Şâfiî mezhebine mensup Mısır kadısı Ebû Tâhir Muhammed b. Ahmed ez-Züheli (öl. 367/977)²⁷ bölge Fâtımîler tarafından ele geçirilince görevinde bırakılmıştı.²⁸ Mu'izz onun görevini Nu'mân'a devretmemesine

²¹ Dâ'î İdris, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 491.

²² Kâdi Nu'mân, *el-Mecâlis*, 51-52.

²³ Kâdi Nu'mân, *el-Mecâlis*, 386-388, 435, 487, 546; Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner (Leiden: Brill, 1996), 28-29, 372; Husain K.B Qutbuddin, "Fâtimid Legal Exegesis of the Qur'an: The Interpretive Strategies Used by al-Qâdi al-Numân (d. 363/974) in His 'Da'im al-Islâm'", *Journal of Qur'anic Studies* 12 (2010), 112.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Kâdi Nu'mân, *el-Mecâlis*, 91, 198-199, 370-374, 405-408, 419-420, 451-452, 464-465, 497-500.

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

²⁶ Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbü'l-vülât ve kitâbü'l-kudât*, nşr. Rhuvon Guest (Leiden: y.y., 1912), 586.

²⁷ Ahmed b. 'Alî el-Makrizî, *Kitâbü'l-mukaffâ' el-kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991), 3/189-199.

²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

rağmen Ebû Tâhir aldığı her kararı Nu'mân'a danışmaya özen göstermiştir. Dolayısıyla Ebû Tâhir başta olmak üzere bölge kadıları Mu'izz'in saltanatı boyunca Nu'mân'ın genel denetimi altında görevlerine devam etmişlerdir.²⁹

Mısır'a gelmesinin ardından yaklaşık bir yıl daha yaşayan Kâdi Nu'mân, 363 (974) yılında Kahire'de hayatını kaybetmiştir. Vefatı başta Mu'izz olmak üzere Fâtımiler'i derinden üzen Nu'mân'ın cenaze namazını halife kaldırmış, daha sonra Kahire'ye defnedilmiştir.³⁰ İbn Hallikân'ın Fâtımiler'in muasırı Mısırlı tarihçi İbn Zûlâk'ın *Ahbâru kudâti Mısr* adlı eserinden nakline göre Nu'mân, büyük yeteneklere sahip, Kur'an'ı derinlemesine bilen, hukuk sisteminde kabiliyetli, fıkıh kitaplarında yer alan tartışmalı konularda bilgili, Arap filolojisi, şiir, Eyyâmü'l-Arab gibi alanlarda dâhi, Ehl-i beyt hakkında kafiye ve secilerdeki insicamıyla dikkat çeken binlerce sayfa eser kaleme almış bir kimseydi.³¹ Tarihçi Müsebbihî (öl. 420/1029) ve Zehebî (öl. 748/1348) ise onun başta fıkıh olmak üzere birçok ilimde derin bilgi sahibi olduğunu aktarmaktadırlar.³²

Halife Mehdi döneminde mezhep değiştirip Fâtımiler'e intisap eden ve halifelere son derece bağlı olan Nu'mân, getirildiği kâdilkudât ve dâidduâtlık makamları sayesinde devlet içerisinde büyük bir otorite elde etmiştir. Aynı zamanda İsmâilî doktrinin kurucularından olan Nu'mân, Fâtımiler'in hukuk sisteminin oluşmasında büyük rol oynamış ve te'vil konusunda elde ettiği şöhret ile öne çıkmıştır. Nu'mân, devletin en meşhur fakihî olmakla birlikte aynı zamanda resmî tarihçilik de yapmıştır. Başşehir Mansûriye'de tebaaya yönelik açık oturumlarda verdiği İsmâilî dersler vasıtasıyla mezhebin geniş kitleler arasında yayılmasına etki etmiştir. Nu'mân, çağdaş İsmâilî müellifler tarafından da İsmâilî doktrini sistematik hale getiren ve İsmâilîliğe müstakil bir fıkıh külliyyatı kazandıran kimse olarak görülmüştür.³³ Devlet statüsüne kavuşmadan önce gelişen şartlar çerçevesinde devrimci hareket vasfıyla ön plana çıkan Fâtımî-İsmâilî davet, Sünnîliğin

²⁹ İbn Hacer, *Refu'l-İsr*, 445; Fyze, "Qadi an-Nu'man", 11.

³⁰ Zehebî, Makrîzi ve İbn Hacer, Nu'mân'ın Recep 363'te (Mart-Nisan 974) vefat ettiğini aktarırlarken; İbn Hallikân ve Dâî İdrîs Cemâziyelâhir ayının sonunda (Mart 974) vefat ettiğini zikretmektedirler. Krş. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/151; Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyine'l-hulefâ'*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl (Kahire: Meclisu'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 1/149; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/286; Dâî İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn*, 735.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

³² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/415; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/150.

³³ Daftary, *The Ismâ'ilîs*, 169.

hâmisi olan Abbâsîler'e alternatif Şii eğilimli yeni bir devlet yapısına dönüşünce halifelerin onayıyla Nu'mân tarafından doktrinel sistem devletin ihtiyaçları merkeze alınarak yeniden gözden geçirilip büyük ölçüde değiştirilmiştir.³⁴ Revizyonist yönüyle de ön plana çıkan Nu'mân, başta Zehebî ve İbnü'l-İmâd gibi bazı Sünnî tarihçileri tarafından mürted ve zındık olarak nitelendirilmiştir.³⁵ Müelliflerin onu bu şekilde vasıflandırmaları Sünniliği terk edip, sapık bir fırka olarak gördükleri İsmâiliyye/Bâtıniyye'ye intisap etmesi ve mezhebe büyük katkıları olması dolayısıyladır.

Nu'mân'ın çocukları da son derece iyi yetişmiş ve İsmâililiğe hizmet etmişlerdir. Ebü'l-Hasen Ali b. Nu'mân (ö. 374/984)³⁶ babasının 363 (974) tarihinde ölümünün ardından Halife Mu'izz tarafından kâdilkudât olarak atanmıştır.³⁷ Bu tarihten itibaren Mısır kadısı Ebû Tâhir ez-Zühelî ile birlikte yargı işleriyle ilgilenmişlerdir.³⁸ Alî b. Nu'mân, Kahire'de bulunan ve daha sonra Ezher Camii olarak isimlendirilen yerde babası Nu'mân'ın Ehl-i beyt'in fikhına dair telif etmiş olduğu geniş çaplı *Kitâbü'l-İktisâr* adlı eserin özetini büyük bir topluluk önünde okutmakta ve yazdırmaktaydı.³⁹

Nu'mân'ın kadılık işleriyle ilgilenen diğer oğlu Ebû Abdullâh Muhammed b. Nu'mân'dır (ö. 389/999).⁴⁰ Muhammed, abisinin vefatını müteakip Halife Aziz-Billâh (365-386/975-996) tarafından kâdilkudât olarak atandı. Makrîzî'nin aktardığına göre babası Nu'mân'ın İfrikiyye'de mutat olarak yaptığı üzere o da Mısır'da Ehl-i beyt'e dair bazı ilimleri sarayda okutmaktaydı.⁴¹

³⁴ Şükrü Özen, "Nu'mân b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/237.

³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/150; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaûd (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1989), 3/47.

³⁶ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 589-591.

³⁷ Muhammed b. Selâme el-Kudâî, *Târîhu'l-Kudâî: Kitâbü uyûni'l-ma'ârif ve fûnûni ahbâri'l-halâ'if*, thk. Cemîl Abdullâh Muhammed el-Mısri (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1995), 568; 'Ali İbn Zâfir, *Ahbâru'd-düveli'l-munkatî'a*, nşr. André Ferré (Kahire: Institut Français d'archéologie orientale, 1972), 28-29.

³⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/417.

³⁹ Makrîzî, *İtti'âzu'l-hunefâ'*, 1/217.

⁴⁰ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 592-595.

⁴¹ Ahmed b. 'Ali el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şerkâvî (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998), 2/121.

Nu'mân'ın torunları da Mısır'da kadılık işlerine bakmışlardır. Ali b. Nu'mân'ın oğlu Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ali,⁴² Muhammed b. Nu'mân'ın oğlu Ebû'l-Kâsım Abdülazîz b. Muhammed,⁴³ onun oğlu Ebû Muhammed Kâsım b. Abdülazîz⁴⁴ sonraki Fâtîmî halifeler döneminde Mısır'da yargı işlerinde görevlendirilmişlerdir.⁴⁵

2. Eserleri

Son derece üretken bir yazar olan Nu'mân b. Muhammed özellikle Halife Mansûr tarafından kâdîlkudâtlık görevine getirilmesinin ardından birçok alanda eser telif etmeye başlamıştır. Nitekim Nu'mân, Halife Mansûr ve oğlu Mu'izz dönemlerinde halifelerin sürekli kendisini eser telif etmeye teşvik ettiklerini aktarmaktadır.⁴⁶ Halifelerin bu yaklaşımı ve Nu'mân'ın bu hususta göstermiş olduğu azim ve çaba daha ilk dönemlerde Fâtîmîler'e ait kapsamlı bir İsmâîlî külliyyatı ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kendisine altmış civarında eser nispet edilmiş olup bunların önemli bir bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁴⁷ Araştırmacı Fyze, ona nispet edilmiş eserlerin tümünün ona ait olmadığını belirterek gerçekte kırk dört eseri bulunduğunu ve bunlardan yirmi ikisinin kaybolduğunu, on sekizinin tamamen, dördünün ise kısmen Batı Hindistan'da yaşayan İsmâîlîler tarafından korunduğunu zikretmektedir.⁴⁸

Yazmış olduğu pek çok eser İsmâîlî doktrin ve tarihi açısından en önemli başvuru kaynakları arasında yer almış olup günümüzde dahi Müsta'li-Tayyibi gibi İsmâîlîler üzerinde etkisini hissettirmeye devam etmektedir.⁴⁹ Bu eserler İsmâîlî tarihi açısından akide, fıkıh ve tarih üzerinde yoğunlaşmakta olup çeşitli karakteristik özellikler arz etmektedir. İsmâîlî akideye dair yazdığı eserlerde davetin bâtinî tarafından ziyade zâhirî tarafını öne çıkarmaya gayret etmiştir.⁵⁰ Fıkıh

⁴² Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 596-599.

⁴³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 599-603.

⁴⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Kindî, *Kitâbü'l-vülât*, 613.

⁴⁵ Gottheil, "A Distinguished Family of Fatimide", 238; İkinci, *Kâdi Nu'mân*, 75-85.

⁴⁶ Kâdi Nu'mân, *el-Mecâlis*, 131, 401, 545.

⁴⁷ Ârif Tâmir, *el-Kâim ve'l-Mansûr el-Fâtîmiyyân emâme sevrati'l-havâric* (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1982), 67.

⁴⁸ Asaf A. A. Fyze, "Isma'ili Law and Its Founder", *Islamic Culture* 9 (1935), 111-112.

⁴⁹ Qutbuddin, "Fâtîmid Legal Exegesis", 112.

⁵⁰ Sumaiya A. Hamdani, *Between Revolution and State The Path to Fatimid Statehood* (London: I.B. Tauris, 2006), 33-53.

hakkında yazdığı eserlerde ise İsmâîlî fıkıhın tutarlı olduğunu göstermesi anlamında Sünnî imamlar Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'ye yönelik çeşitli reddiyeler kaleme almıştır.⁵¹ Tarih alanında yazmış olduğu eserlerde de Fâtımîler'in kuruluşu, gelişimi, yayılması ve propagandası hakkında dönemin muasırı olarak çeşitli önemli bilgiler aktarmıştır.

2.1. Fıkha Dair Yazmış Olduğu Eserler

Kâdî Nu'mân özellikle fıkha dair pek çok eser kaleme almıştır. İbadet, hukuk ve muamelata dair birçok hususu İsmâîlî mezhebi argümanları çerçevesinde ele alarak değerlendirmiştir.

Kitâbü'l-izâh: Halife Mehdi döneminde yazmaya başladığı eser fıkha dair telif etmiş olduğu en kapsamlı eserlerden birisidir. Bir çok sahih senedlerle rivayet edilen fikhî konuların iki yüz yirmi cüze ayrıldığı zikredilse de eserden sadece namaz bölümünün bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁵² Nu'mân, kapsamlı eseri *Kitâbü'l-izâh* için beş adet muhtasar eser kaleme almıştır. Bunlar; *Muhtasaru'l-izâh*, *Kitâbü'l-ihbâr fi'l-fikh*,⁵³ *el-Urcûzetü/el-Kasîdetü'l-müntehabe*, *Kitâbü'l-iktisâr*⁵⁴ şeklindedir.⁵⁵

İhtilâfu usûli'l-mezâhib: Nu'mân'ın bu eseri sünnî fıkıh mezheplerinin icmâ, nazar, kıyas, istihsan, ictihad ve re'y konularındaki yaklaşımlarını ve Zâhirîler'in istidlâl yöntemini ele alıp eleştirdiği usul kitabıdır.⁵⁶ Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd'un (öl. 270/884) oğlu Muhammed'den (öl. 297/910) pek çok iktibasta bulunan eser ilk dönem Zâhirî düşüncesi açısından önem arz etmektedir. Eserde Nu'mân'ın Mansûriye kadılığına getirildiğinde bizzat kaleme aldığı bir ahidnâme sûreti de yer almakta olup türünün günümüze ulaşan en eski örneklerindedir.⁵⁷

⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/150-151.

⁵² Fyze, "Qadi an-Nu'man", 19.

⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

⁵⁴ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü'l-iktisâr*, thk. Muhammed Vâhid Mirzâ (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Frensi li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1957), 9-125. Ayrıca bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

⁵⁵ Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 565; Fyze, "Qadi an-Nu'man", 19.

⁵⁶ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *İhtilâfu usûli'l-mezâhib*, thk. Mustafâ Gâlib (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1983), 27-228. İbn Hallikân bu eseri *İhtilâfu'l-fukahâ* ismiyle vermektedir. bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Koşum, "Erken Dönem İsmailî Fakihî Kâdî Nu'mân Ebû Hanîfe'nin İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib Adlı Eseri ve Fıkıh Usûlü Tarihindeki Yeri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 3-16.

⁵⁷ Kâdî Nu'mân, *İhtilâf*, 46-51.

Kitâbü de'â'imi'l-İslâm: Nu'mân'ın fıkıh kitapları arasında en kapsamlısı olan bu eser onun aynı zamanda çabalarının doruk noktasını teşkil eder. Eser, İsmâilî pozitif hukuk ilkelerinin açık derli-toplu ve iyi organize edilmiş bir dogmatik açıklamasını temsil etmektedir. Halife Mu'izz'in titizlikle okuduğu eser Fâtımî Devletinin resmî kanun derlemesi olarak kabul görmüştür.⁵⁸ Bu eser aynı zamanda İsmâilî doktrinin paradigmasını ortaya koyan bir kanun ve fıkıh sistemi olarak onaylanmıştır. Fâtımî-İsmâilî hukuku incelemek adına ana kaynak olarak kabul edilen *De'âimü'l-İslâm*, bugün özellikle Hindistan'da bulunan Tayyibi İsmâilîler'in ana hukuk metni olmaya devam etmektedir. İki cilt olarak basılan eserin ilk cildinde velâyet, temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve cihad⁵⁹ konuları, ikinci cildinde ise satışlar, yeminler, yiyecekler, evlilik, boşanma, hırsızlıklar, şahitlikler vb. çeşitli muamelat konuları ele alınmıştır.⁶⁰ Nu'mân, bu eserinde tüm bölümleri son derece sistematik bir şekilde ele almıştır. Her bölümü kısımlara ayırarak ilgili hukukî hükümleri Kur'an'dan alıntılar ve Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Tâlib ve İsmâilîler'in sonraki beş imamından nakledilen hadislerle zenginleştirmiştir. Nu'mân'ın bu eserinde İsmâilî doktrin ile Mâlikî fıkıh mezhebinin savunduğu öğretiler arasında bağıntı kurma çabaları göze çarpmaktadır. Muhtemelen bu adımla bölgede İsmâilîler'in azınlıkta olduğu kabul edilip Sünnî İslâm'ın hukuksal yorumlarıyla uzlaşma çabası içerisine girilmiştir.⁶¹

Kitâbü'l-ihisâr li-sahîhi'l-âsâr 'ani'l-eimmeti'l-athâr. Müellifin en güvenilir eserlerinden birisi olan bu kitapta ilmin kıymeti hakkında detaylı bilgiler verilmesinin ardından fıkıh konularından bahsedilmiştir.⁶²

⁵⁸ Wilferd Madelung, "The Sources of Ismaili Law", *Journal of Near Eastern Studies* 35/1 (1976), 32.

⁵⁹ Eserde yer alan Cihad bölümü hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. Wadad al-Qadi, "An Early Fatimid Political Document", *Studia Islamica* 48 (1978), 71-108.

⁶⁰ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *De'âimü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm an ehli beyti Resûlillâh aleyhi ve aleyhim efdalü's-salât*, thk. Âsaf b. Ali Asğar Feyzî (Kâhire: Dârü'l-Mearif, 1963). *De'âimde* yer alan fikhî konuların çerçevesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Michael Brett, *The Fatimid Empire* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 66-67. Ayrıca bk. İkinci, *Kâdî Nu'mân*, 97-162.

⁶¹ Daftary, *The Ismâ'îlîs*, 169-170.

⁶² Fyzee, "Qadi an-Nu'man", 25-26.

Kitâbü menâhici'l-ferâiz: Nu'mân'ın miras hükümlerine dair yazmış olduğu eserdir.⁶³ *Kitâbü'l-ittifâk ve'l-iftirâk fîmâ ihtelefe fîhi'l-fukahâu ve vâfere ehle'l-beyt*: Müellifin Ehl-i beyt imamlarının helâl-haram gibi bazı meseleler ve hükümler hakkındaki sözlerini açıkladığı bir eserdir.⁶⁴ Nu'mân bu eserine daha sonra *el-Muktasar* adlı bir muhtasar yazmıştır.⁶⁵ *Kitâbü'l-yenbû'* da onun İsmâilî fikhına dair yazmış olduğu bir eserdir.⁶⁶ Diğer eseri *Kitâbü'd-dînâr* Ehl-i beyt imamlarından bazılarının sözlerinin derlendiği bir eserdir.⁶⁷ *Ecvibetü Kâdi Nu'mân*, *Kitâbü yevm ve leyle*, *Kitâbü't-tahâre ve's-salât*, *Risâletü'l-urcûze ve'l-müntehabe*, *Kitâbü keyfiyyeti's-salât 'ala'n-Nebiyi, et-Takrî' ve't-ta'nîf*, *Takvîmü'l-ahkâm* gibi eserler de onun fikh külliyyatını oluşturmaktadır.⁶⁸

2.2. Akaid Hakkında Ele Aldığı Eserler

Nu'mân, tevhid, nübüvvet, imâmet, velâyet vb. konuları ihtiva eden akaid eserler de yazmayı ihmâl etmemiştir. Daha önce adı geçen ve fikha dair yazdığını söylediğimiz *Kitâbü de'â'imi'l-İslâm* adlı eserde akaide dair de pek çok konuyu ele almıştır. Bu eserin başında yer alan velâyet kısmı mezhebin akaide dair görüşlerini yansıtan en eski metin olması yönüyle mühimdir. Coğrafyacı Makdîsi, bu eserin akaid konularının çoğunlukla Mu'tezile ile aynı çizgide olduğunu aktarmaktadır.⁶⁹ Vedâd el-Kâdi gibi bazı araştırmacılar ise eserin net bir şekilde Sünnî-Mâlikî paradigma ile aynı çizgide yer aldığını ifade etmektedirler.⁷⁰

el-Urcûzetü/Kasidetü'l-muhtâre: İkinci Fâtımî Halifesi Kâim-Biemrillâh döneminde telif edilen eserde imâmetin Hz. Ali'den başlayarak Ehl-i beyt imamlarının hakkı olduğu ayrıca Halife Mehdî ve Kâim'in imâmetlerinin meşruluğu ispata çalışılmıştır. Bununla birlikte imâmet meselesinde çeşitli görüşler belirten Sünnilik, Mu'tezile,

⁶³ Kâdi Nu'mân b. Muhammed, *Şerhu'l-ahbâr fî fezâ'ili'l-e'immeti'l-athâr*, thk. Muhammed el-Hüseynî el-Celâli (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1407), 1/62.

⁶⁴ Dâ'î İdris, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 560; Semmâh İydir, *el-İtticâhü't-târîhi fî kitâbâti'l-Kâdi Nu'mân* (Cezayir: Yükseköğretim ve İlmî Araştırmalar Bakanlığı, Yüksek Lisans Tezi, 2021-2022), 12.

⁶⁵ Dâ'î İdris, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 560.

⁶⁶ Fyzee, "Qadi an-Nu'man", 19.

⁶⁷ Kâdi Nu'mân, *el-Mecâlis*, 359.

⁶⁸ Dâ'î İdris, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 565. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, 8/286.

⁶⁹ Makdîsi, *Ahsenü't-tekâsîm*, 238.

⁷⁰ Özen, "Nu'mân", 33/238.

Hâricilik ve Şîa'dan bazı fırkalara reddiyeler yapılmıştır. İmâmet meselesinde en eski Fâtımî kaynaklarından bir tanesi olmasının yanında farklı mezheplerin imâmet yaklaşımlarını aktarması yönüyle de önemli bir kaynak olan eser, toplamda 2375 beyit olarak Arap edebiyat tarihinde en uzun urcûzelerden birisi olarak kabul edilmektedir.⁷¹

Kitâbü'l-himme fi âdâbi etbâ'i'l-e'imme: İmamlara bağlılık ve tabi olma hakkında yazılan eser İsmâîlî akidenin imâmet anlayışını ortaya koyan önemli bir eserdir.⁷² *Kitâbü't-ta'akküb ve'l-intikâd*, *Kitâbü'd-du'a*, *Kitâbü'l-hulâ ve's-siyâb*, *Kitâbü't-Tevhîd ve'l-İmâme*, *Kitâbü's-şurûd*, *İsbâtü'l-hakâik fi ma'rifeti'l-hâlik*, *el-Kitâbü fi'l-İmâme*, *Kitâbü me'âlimi'l-Mehdî*, *Hudûdu'l-ma'rife*, *Menâmâtü'l-e'imme* müellifin akideye dair yazdığı diğer eserlerdir.⁷³

2.3. Münazara/Cedel İlmine Dair Yazdığı Eserler

Nu'mân, münazaraya dair de pek çok eser kaleme almıştır. *Risâletü'l-Mısriyye fi'r-reddi 'ala's-Şâfi'i* adlı eseri İmam Şâfiî'nin, *er-Reddü 'alâ Ahmed b. Süreyc el-Bağdâdi* de Şâfiî mezhebinin önde gelenlerinden Ahmed b. Süreyc'in, *Risâletü zâti'l-beyân fi'r-red 'alâ İbn Kuteybe* adlı eser ise İbn Kuteybe ed-Dineverî'nin, *Dâmiğu'l-müciz fi'r-reddi 'ala'l-'Utakî el-'Utakî*'nin fıkıh konularındaki görüşlerini eleştirmek için kaleme alınmışlardır.⁷⁴

2.4. Te'vil Hakkında Telif Ettiği Eserler

Görünen anlamın dışında farklı bir anlam vermeyi ifade eden te'vil,⁷⁵ İsmâîlîlik'te son derece önem arzettiği için Nu'mân bu alanda da eser telif etmiştir. Onun eserlerinde davetin bâtını olmaktan çok zâhirî tarafının ele alındığı, te'vil konusunda diğer bâtinî mezhep mensuplarının yazdıklarına göre daha mutedil bir yol izlendiği, te'vili Kur'an ve Sünnet'in esaslarına bağlı kalarak yapmaya çalıştığı görülmektedir.

⁷¹ Kâdi Nu'mân b. Muhammed, *Urcûzetü'l-muhtâra*, thk. İsmâîl Kurbân Poonawala (Montreal: Mahedü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1970); Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 565.

⁷² Kâdi Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü'l-himme fi âdâbi etbâ'i'l-e'imme*, nşr. Muhammed Kâmil Hüseyin (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1948).

⁷³ Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 567-568.

⁷⁴ Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 565.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27-28.

Te'vilü'd-de'âim: Müellif eseri meşhur fıkıh eseri *De'â'imü'l-İslâm*'da yer alan çeşitli ibadet ve muamelat konularını bâtını perspektiften yorumlayarak ele almıştır. Bu anlamda eser zâhiri ön planda tutan *De'â'imü'l-İslâm*'ın mukabili konumundadır. Eser, her biri on dersten olacak şekilde toplamda on iki cüzden meydana gelmektedir.⁷⁶

Esâsü't-te'vil: Nu'mân bu eserinde İsmâili te'vil anlayışını peygamber kıssaları ve Hz. Ali'nin hayatı üzerinde uygulamıştır. Müellif eseri *Te'vilü'd-de'âim*'den önce kaleme almıştır. Dâî İdris, eserin 17 cüzün⁷⁷ mevcut olduğunu aktarmaktadır.⁷⁸ *Nehcü's-sebîl ilâ ma'rifeti ilmi't-te'vil* adlı eser de müellifin bu alanda iki cüz şeklinde yazmış olduğu diğer bir eserdir. *Müâzeretü't-tevil li-ta'biri'r-rü'yâ* adlı eseri ise rüya tabirlerine dair yazmıştır.⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Nu'mân'ın ayrıca *Te'vilü'l-Kur'ân* adlı içerisinde pek çok tahrifin bulunduğu bir eser yazdığını nakletmektedir.⁸⁰

2.5. Siyer ve Tarih Hakkında Telif Ettiği Eserler

Kitâbü şerhi'l-ahbâr: Halife Mu'izz'in incelemesi ve onayıyla ele alınan kitap müellifin son eserlerindedir. Eser, Hz. Ali başta olmak üzere daha çok Ehl-i beyt imamlarının biyografilerini konu edinmektedir. Yaklaşık 1460 hadis içeren eser on altı bölüm olarak tasnif edilmiştir. Eserin son bölümleri Mağrib'de İsmâili davetin başlangıcı ve Halife Mehdi'nin zuhûruna teksif edilmiştir.⁸¹

Menâkibü Benî Hâşim ve Mesâlibü Benî Ümeyye: Halife Mu'izz'in emriyle yazılan eser Hâşimoğullarının menkıbelerini ve Ümeyyeoğullarının kusurlarını konu edinmektedir. Nu'mân bu eseri yazmak için ciddi bir kaynak topladığını, Mu'izz'in eseri kısımlara ayırdığını ve tamamlandığında halifenin çok hoşuna gittiğini aktarmaktadır.⁸²

⁷⁶ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *Tevilü'd-de'âim*, nşr. Ârif Tâmir (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ, 1995).

⁷⁷ Araştırmacı Fyze, 16 cüz olarak ifade etmektedir. bk. Fyze, "Qadi an-Nu'man", 19.

⁷⁸ Eser hakkında bilgi için bk. Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü esâsi't-te'vil*, thk. Ârif Tâmir (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960). Ayrıca bk. Dâî İdris, *Târihu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 567.

⁷⁹ Dâî İdris, *Târihu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 565.

⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, 8/286.

⁸¹ Dâî İdris, *Târihu'l-Hulefâi'l-Fâtmiyyîn*, 566.

⁸² Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *el-Menâkib ve'l-mesâlib*, nşr. Mâcid b. Ahmed el-Atıyye (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ, 2002). Ayrıca bk. Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 117-118. Ayrıca bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/416.

İftitâhü'd-da've ve ibtidâü'd-da've: Eser, Fâtımîler'in Mağrib'de kuruluşuna dair en eski kaynaktır. Halife Mu'izz döneminde 346 (957) yılında kaleme alınan eser Fâtımîler'in güçlenmeye başladığı dönemin sosyal ve siyasal ayrıntılarına ilişkin önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu anlamda Nu'mân'dan sonraki bölgeyi ele alan tarihçiler için başucu eseri konumundadır.⁸³

el-Mecâlis ve'l-müsâyerât: Fâtımîler'in ilk dört halifesinin hayatları hakkında bilgi aktarılan eserde aynı zamanda devletin Mağrib ve Mısır'daki organizasyonlarına dair birçok bilgi bulunmaktadır. Müellif ayrıca Halife Mu'izz'in icra ettiği oturumlarda gündeme gelen dinî ve siyasî meseleler hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Eser bu açıdan bakıldığında Fâtımîler'in erken dönem tarihine önemli ölçüde ışık tutmaktadır.⁸⁴ Müellifin telif ettiği diğer eserlerden *el-Urcûzetü'l-mevsûme bi-zâti'l-minen* Halife Mu'izz'in biyografisine dair yazılmışken; *el-Urcûzetü'l-mevsûme bi-zâti'l-mihân* Hâricî isyancı Ebû Yezîd en-Nükkârî'nin biyografisine, *Sîretü Kutâme* ise Fâtımîler'in sâdik destekçilerine Kutâme kabilesine dair yazılmıştır.⁸⁵ Tüm bunların yanında *Risâle ilâ mürşid ed-dâî fî Mısır fî terbiyeti'l-müminîn*, *Mefâtihu'n-ni'me*, *er-Râha ve't-tesellî*, *Te'vilü's-şerî'a*, *el-Belâğu'l-ekber* vb. eserler de Nu'mân'a nispet edilmektedir.⁸⁶

Sonuç

Şii-İsmâîlî mezhebine mensup Fâtımîler Mağrib'de kurulmalarının ardından yayılcı politikalarına uygun olarak siyasî ve askerî açıdan önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Hânedanlık bu yaklaşımın yanında mezhebin hızlı bir şekilde yayılması ve yeni taraftarlar kazanması hedefini de göz ardı etmeyerek İsmâîlî doktrini temellendirme gayreti içerisinde olmuştur. İlk Halife Mehdî ile birlikte İsmâîlî mezhebinin hem itikadî hem fikhî argümanlarını tespit ve ortaya koyma çalışmalarının başlatılması, Fâtımîler'in himâyesinde bulunan ilim adamlarının bu işle ilgilenmelerine sebebiyet vermiştir. Önceden Mâlikî mezhebi mensubu iken Mehdî döneminde İsmâîlî mezhebine intisap eden Ebû Hanîfe künyeli Nu'mân b. Muhammed bu ilim adamlarının başında gelmektedir. Mâlikî mezhebenden menkul geniş bir ilmî müktesebata sahip olan Nu'mân, yeni mezhebi İsmâîlîlik'te de kısa süre içerisinde iyi bir seviyeye gelmiştir. Halife Mansûr-Billâh döneminde kâdilkudât ve dâidduâtlık makamlarına

⁸³ Kâdî Nu'mân b. Muhammed, *Kitâbü İftitâhi'd-Da've*, nşr. Farhad Daftary (Tunus: eş-Şeriketü't-Tunisiyye li't-tevzî', 1986). Ayrıca bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/415-416.

⁸⁴ Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 11-18.

⁸⁵ Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtîmiyyîn*, 568.

⁸⁶ Özen, "Nu'mân", 33/239.

getirilmesinin ardından Nu'mân, İsmâîlî kaynaklarını oluşturmakla da görevlendirilmiştir. Halife Mu'izz döneminde yazı faaliyetlerini zirve noktasına ulaştıran Nu'mân, başta akaid, fıkıh, cedel ve siyer/tarih olmak üzere pek çok alanda eser telif ederek birçoğu sonraki döneme intikal edecek İsmâîlî külliyatını oluşturmuştur. Nu'mân ayrıca Mağrib'de ve Mısır'da geniş kitlelere yönelik gerçekleştirmiş olduğu vaaz ve ders meclislerinde mezhebin yayılmasına etki edecek adımlar atmıştır. Bütün bu yönleriyle o, İsmâîlî/Fâtımî tarihine yaptığı katkılarla eşsiz bir yere sahip olmuştur. Nu'mân'ın halifelere olan bağlılığı ve hânedalık açısından görmüş olduğu hizmet, aynı şekilde oğulları tarafından da titizlikle devam ettirilmiştir. Mısır döneminde Nu'mân'ın soyundan gelen birçok kimsenin başta yargı işleri olmak üzere devletin önemli kademelerinde istihdam edilmesi, Nu'mân ailesinin Fâtımî tarihinde ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Nu'mân, halifelerin nezareti ve onayıyla İsmâîlî doktrinini temellendirdiği eserlerinde imâmetin önemine sık sık vurgu yapmıştır. Bu yaklaşım, dönemin Sünnî hilâfet merkezi Bağdat karşısında İslâm'ın ve Müslümanların hâmilğine soyunma iddiasını temellendirme noktasında muhalif düşüncesinin en önemli savunularından birisi olarak görülmüştür. Başta Nu'mân olmak üzere bazı İsmâîlî mensupları tarafından devletin tarih yazımında Müslümanların en büyük düşmanı olarak görülen Bizans İmparatorluğuna karşı Fâtımîler'in en güçlü ve tek otorite olarak takdim edilmesi, mezkûr iddiayı güçlendirmenin bir yansıması olarak görülmeye namzettir. Son derece üretken bir yazar olmasının yanında revizyonist kişiliğiyle de temayüz eden Nu'mân, Sünnî âlimlerin de dikkatini çekmiş, yazılan bazı biyografi eserlerinde kendisine değinilmiştir. Başta Sünnîler olmak üzere önde gelen bazı mezhep mensupları tarafından İslâm'ın muhalifleri olarak konumlandırılan İsmâîlîler'in en önde gelen adamlarından birisi olan Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed hakkında ağır ifadeler kullanılmış olması mezheplerin esasen birbirlerine bakışlarını göstermeleri bakımından dikkate değer olmuştur.

Kaynakça

- Bağdâdî, 'Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Kahire: Mektebetü Ahd, 1964.
- Brett, Michael. *The Fatimid Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Daftary, Farhad. *The Ismâ'îlîs Their History and Doctrines*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Dâ'î İdrîs, 'Îmâdüddîn. *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.

- Ekinci, Ahmet. *Kâdî Nu'mân ve İsmâilî Fıkhnın Teşekkülü*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Fyzee, Asaf A. A. "İsmâ'îli Law and Its Founder". *Islamic Culture* 9 (1935).
- Fyzee, Asaf A. A. "Qadi an-Nu'man the Fatimid Jurist and Author". *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1934), 1-32.
- Gottheil, Richard. "A Distinguished Family of Fatimide Cadis (al-Nu'mân) in the Tenth Century". *Journal of the American Oriental Society* 27 (1906), 217-296.
- Halm, Heinz. *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*. çev. Michael Bonner. Leiden: Brill, 1996.
- Hamdani, Sumaiya A. *Between Revolution and State The Path to Fatimid Statehood*. London: I.B. Tauris, 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mizân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbaatü'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. 'Ali. *Ref'u'l-İsr'an kudâti Mısr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'iz-Zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü Sâdır, 1977.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddin Yûsuf. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Zâfir, 'Ali. *Ahbâru'd-Düveli'l-Munkatı'a*. nşr. André Ferrê. Kahire: Institut Français d'archéologie orientale, 1972.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-Zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaüd. Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1989.
- İlhan, Avni. "Bâtıniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İydir, Semmâh. *el-İtticâhü't-Tarihî fî Kitâbâti'l-Kâdî Nu'mân*. Cezayir: Yükseköğretim ve İlmî Araştırmalar Bakanlığı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *De'âimü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve aleyhim efdalü's-salât*. thk. Âsaf b. Ali Aşgar Feyzî. Kâhire: Dârü'l-Mearif, 1963.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. thk. Habîb el-Fakî ve dğr. Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996.

- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *el-Menâkib ve'l-Mesâlib*. nşr. Mâcid b. Ahmed el-Atıyye. Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ, 2002.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib*. thk. Mustafâ Gâlib. Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1983.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Kitâbü Esâsi't-Te'vîl*. thk. Ârif Tâmir. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Kitâbü İftitâhi'd-Da've*. nşr. Farhad Daftary. Tunus: eş-Şeriketü't-Tunisiyye li't-tevzî', 1986.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Kitâbü'l-Himme fi âdâbi etbâi'l-eimme*. nşr. Muhammed Kâmil Hüseyin. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî, 1948.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Kitâbü'l-İktisâr*. thk. Muhammed Vâhid Mirzâ. Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Frensi li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1957.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Şerhu'l-Ahbâr fi fezâili'l-eimmeti'l-athâr*. thk. Muhammed el-Hüseyinî el-Celâli. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1407.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Te'vîlü'd-De'âim*. nşr. Ârif Tâmir. Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ, 1995.
- Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *Urcûzetü'l-Muhtâra*. thk. İsmâil Kurbân Poonawala. Montreal: Mahedü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1970.
- Kindî, Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. nşr. Rhuvon Guest. Leiden: y.y., 1912.
- Koşum, Adnan. "Erken Dönem İsmailî Fakihi Kâdî Nu'mân Ebû Hanife'nin İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib Adlı Eseri ve Fıkıh Usûlü Tarihindeki Yeri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 3-16.
- Kudâî, Muhammed b. Selâme. *Târîhu'l-Kudâi: Kitâbü Uyûni'l-ma'ârif ve fününi ahbâri'l-halâif*. thk. Cemil Abdullâh Muhammed el-Misrî. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1995.
- Kummî, Şeyh Abbâs. *Fevâidü'r-Ravziyye fi ahvâli ulemâi mezhebi'l-Ca'feriyye*. thk. Nâsır Bâkirî Bîdhindî. Kum: Müessesetü Bûstân, 1385.
- Madelung, Wilferd. "The Sources of Ismaili Law". *Journal of Near Eastern Studies* 35/1 (1976), 29-40.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-Tekâsîm fi marifeti'l-ekâlîm*. nşr. Mektebetü Medbülâ. Kahire: Mektebetü Medbülâ, 1991.

- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-Âsâr*. thk. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998.
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *İtti'âzu'l-Hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtîmiyyîne'l-hulefâ'*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Meclisu'l-a'lâ li's-suûni'l-İslâmiyye, 1996.
- Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *Kitâbü'l-Mukaffâ' el-Kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1991.
- Massignon, Louis. "Esquisse d'une Bibliographie Qarmate". ed. T. W. Arnold - Reynold A Nicholsun. *Acabnâme, A Volume of Oriental Studies presented to Edward G. Browne on his 60th Birthday*, 329-338.
- Öz, Mustafa. "Dâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. "Kādilkudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001
- Özen, Şükrü. "Nu'mân b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/237-240. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Poonawala, Ismail K. "A Reconsideration of al-Qāḍī al-Nu'mân's 'Madhhab'". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 37/3 (1974), 572-579.
- Qadi, Wadad. "An Early Fatimid Political Document". *Studia Islamica* 48 (1978), 71-108.
- Qutbuddin, Husain K.B. "Fāṭimid Legal Exegesis of the Qur'an: The Interpretive Strategies Used by al-Qāḍī al-Nu'mân (d. 363/974) in His 'Da'ā'im al-Islām'". *Journal of Qur'anic Studies* 12 (2010).
- Tâmir, Ârif. *el-Kâim ve'l-Mansûr el-Fâtîmiyyân Emâme Sevrati'l-Havâric*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1982.
- Tüsterî, Kâdî Nûrullâh. *Mecâlisü'l-Mü'minîn*. nşr. Seyyid Ahmed. Tahran: Kitâbu Furûşî İslâmiyye, 1375.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Te'vil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. İbrâhîm ez-Zibek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

Extended Summary

As a result of their political and military activities for about two and a half centuries, the Fatimids, who belonged to the Shi'ite-Ismā'īlīte sect, conquered the regions of Maghrib, Sicily, Egypt, Syria and Hejaz and became a rival to Baghdad, the centre of the Sunnī caliphate. The Fātīmids, who reached the peak of their power in the 4th/10th century, also became the rulers of the Islamic world in this period. The Fātimid caliphs realised that being politically and militarily powerful would not be enough to have a say in the Islamic world, so they started to work on improving the doctrine of the sect. Therefore, from the first Caliph al-Mahdī period onwards, activities were carried out to establish, systematise and diversify the doctrine. In this sense, Abū Hanīfa Qādī Nu'mān b. Muhammad, who lived in the region of Ifrīqiyya where the Mālikīs were predominant, showed great merits on behalf of the Fātīmids.

Although Nu'mān, whose father was one of the leading scholars of the Mālikīs, was raised as a Mālikī, he converted to Ismā'īlism, the sect of his new hosts, after the Fatimids took control of Ifrīqiyya. Quickly recognised by the first Caliph al-Mahdī-Billāh for his diligence and productivity, Nu'mān was first assigned to the palace library and then authorised to report to the caliph (sāhib al-haber) the daily happenings in the capital city of al-Mahdīya. Nu'mān continued to perform these duties during the reign of the second Fātimid Caliph al-Qā'im-Biemrillāh, and due to his regular performance of his duties, he was first appointed as the qādī of Tripoli during the reign of the third Fātimid Caliph al-Mansūr-Billāh, and then as the qād al-qudāt and dāidduāt just before the caliph's death. His rapid ascension in a short period of time can be explained by his loyalty to the caliphs and their trust in him.

Nu'mān, who was extremely loyal to the dynasty, gained a great reputation and authority in the state with his activities during the reign of the fourth Fātimid Caliph Mu'izz-Lidīnillāh. In addition to personally dealing with many cases in the capital city of Mansūriyya, he was busy explaining the Ismā'īlī doctrine to the people in the mosques. Nu'mān, who gave lectures on Ismā'īlī doctrine and jurisprudence to the crowds in Mansūriyya every Friday until the afternoon prayer, influenced the sect to gain followers in the region. Nu'mān was also engaged in the education, training, organisation, management and administration of the dā'īs who tried to spread the Ismā'īlī sect in many eastern regions, especially in the Maghrib.

In 358 (969), after Egypt was captured by the Fātīmids, Caliph Mu'izz moved the capital to Cairo in 362 (973) and took Nu'mān, one of his closest men, with him. After his arrival in Cairo, Nu'mān took

care of the supervision of the judgements rendered by the qādīs, including Sunnīs. One of the Sunnite qādī, the Egyptian qādī Abū Tāhir Muhammad b. Ahmad al-Zuhālī, had been dismissed when the region was captured by the Fātimids. Although Mu'izz did not transfer his position to Nu'mān, Abū Tāhir took care to consult Nu'mān on every decision he made. Therefore, the qadis of the region, especially Abū Tāhir, continued their duties under Nu'mān's general supervision throughout Mu'izz's reign.

Qādī Nu'mān lived for about one more year after his arrival in Egypt and died in Cairo in 363 (974). He was a person who knew the Qur'ān in depth, skilled in the legal system, knowledgeable about the controversial issues in the books of fiqh, a genius in fields such as Arabic philology, poetry and Ayyām al-Arab and wrote thousands of pages of works about Ahl al-Bayt that attracted attention with their rhyme and rhythm.

Nu'mān, one of the founders of the Ismā'īlī doctrine, played a major role in the formation of the legal system of the Fātimids and came to the fore with his fame in the field of tafsīl. In addition to being the most famous jurist of the state, Nu'mān was also an official historian. He influenced the spread of the sect among the masses through the Ismā'īlī lectures he gave in open sessions for the subjects in the capital city of Mansūriyya. Nu'mān is also regarded by contemporary Ismā'īlī authors as the one who systematised Ismā'īlī doctrine and gave Ismā'īlīism an independent corpus of jurisprudence. When the Fātimid-Ismā'īlī da'wah, which came to the forefront as a revolutionary movement within the framework of the conditions that developed before it attained state status, turned into a new state structure with a Shi'ite tangent alternative to the Abbāsids, who were the protector of Sunnism, the doctrinal system was revised and changed to a great extent by Nu'mān with the approval of the caliphs, centred on the needs of the state. Nu'mān, who came to the forefront with his revisionist aspect, was characterised as apostate and heretic by some Sunnī historians such as al-Zahebī and Ibn al-Imād. This characterisation of Nu'mān by the authors is due to his abandonment of Sunnism and his adherence to the Ismā'īliyya/Bātiniyya, which they regarded as a deviant sect, and his great contributions to the sect. Nu'mān's children.

Nu'mān, who spent his time on systematising and establishing the Ismā'īlī doctrine under the instruction of Caliph Mu'izz, had the opportunity to write many works of theology and jurisprudence, which constitute the main sources of the sect. Nu'mān, who also emphasised the interpretation of the Ismā'īlī sect due to its bātini aspect, wrote many works in this field as well. Nu'mān also produced important works on the history of the Fātimids and the biographies of the

Ismâ'îlî imams. The most important work of the author, who wrote many works in fiqh, especially *Kitâb al-Îzâh, Ihtilâf al-Usûli al-Mazâhib*, is *Kitâb al-De'â'im al-Islâm*. This work, which is the most comprehensive of Nu'mân's fiqh books, also constitutes the culmination of his efforts. The Caliph Mu'izz read it with great care and it was accepted as the official compilation of the laws of the Fâtimid State. It was also approved as a system of law and jurisprudence that set forth the paradigm of the Ismâ'îlî doctrine. *De'â'im al-Islâm*, which is the main source for the study of Fâtimid-Ismâ'îlî law, continues to be the main legal text of the Tayyibî Ismâ'îlis, especially in India. The first volume of the work, which was published in two volumes, deals with the issues of wilāyah and worship, and the second volume deals with the issues of transaction. In the field of theology, Nu'mân wrote many works such as *Kitâb al-Himme fî âdâb al-atbâ'i al-eimme and al-Qasîdat al-Muhtâra* in which he explained the importance of imāmah for the sect.

Nu'mân, who was also well trained in the sciences of debate and jedâl, wrote refutations to many people, especially Imâm Abû Hanîfa, Imâm Mâlik, and Imâm Shâfi'î, who were the leading scholars of the Sunnites. Since te'wîl, which means giving a different meaning other than the apparent meaning, is of utmost importance in Ismâ'îlism, Nu'mân also wrote works in this field. *Te'wîl al-De'â'im* and *Asâs al-Ta'wîl* are among his important works in this field. The most important work of the author, who produced important works in the field of history such as *Kitâb al-Sharh al-Ahbâr, Iftitâh al-Da'wâ and Ibtidâ al-Da'wâ*, is *al-Majâlis wa'l-Musâyerât*. In this work, which provides information about the lives of the first four caliphs of the Fâtimids, there is also a lot of information about the organisation of the state in Maghrib and Egypt. The author also provides important information about the religious and political issues raised in the sessions held by Caliph Mu'izz. From this point of view, the work sheds important light on the early history of the Fâtimids.

This study aims to reveal the importance of Nu'mân b. Muhammad in the history of the Fâtimid State and the Ismâ'îlî sect. In the research, all Shi'î and Sunnî sources that evaluate a prominent figure who has been a part of the Ismâ'îlî history were evaluated objectively and determinations were made. In this sense, based on historical data, it has been determined that Nu'man b. Muhammad has a unique place in Ismâ'îlî history.